

Egy polgárosult, hagyományörző kisváros (Pápa) területi szerkezete és városfejlesztési gondjai

IVÁN LÁSZLÓ

Pápa (és az igazgatási szempontból hozzárendelt mintegy félszáz településből álló városkörnyék) egy nagyobb részt alföldies arculatú, mezőgazdasági hagyományokkal régóta rendelkező vidéken, a Pápai-síkságon található. A város vonzáskörzetét minden tekintetben Pápa korlátlan hegemoniája jellemzi. Kisebb, lokális központi jellegű települések a körzetben nem alakultak ki.

Pápa vonzáskörzetének területi szerkezetében több jellegzetesen elkülöníthető koncentrikus-gyűrűs övezet figyelhető meg. A terület magját a város központi belterülete alkotja, amelyhez egy kisebb, de már jóval lazább szerkezetű és sűrűsödésű településrész, a külterület szőlőhegyi része, Borsosgyőr, Kéttornyúlak és Tapolcafő) csatlakozik, és amelyet a közigazgatási egyesítés „városi” területté tett.

1973-ban közigazgatásilag Pápához csatolták a településcsoport legközelebbi, a várossal legintenzívebb napi kapcsolatban álló települést, Borsosgyőrt, 1977-ben Kéttornyúlakot, végül 1981-ben Tapolcafőt is, ezzel kialakult a város mostani igazgatási területe. E körgyűrű szerves folytatása ÉK felé további 4 község (Vaszar, Takácsi, Nagygyimót és Adásztevel), amelyek az így kialakult, összesen 8 településből álló településcsoport további elemeit adják.

Itt kell néhány szót ejteni az elmúlt két évtized – a „szocialista” gyakorlatra oly jellemző – településfejlesztési fiaskójáról, nevezetesen a városközeli községek városhoz „csatolásáról”. A kistelepülések közigazgatási beolvasztása ugyanis számos tapasztalat alapján inkább településfejlesztési problémákat okozott (pl. helyi önkormányzat elhalása, lokális érdekképviselőt artikulálódásának háttérbe szorítása, fejlesztési források összerosódása, statisztikai adatmegfigyelés megszűnése stb.), semmint azok javát szolgálta volna.

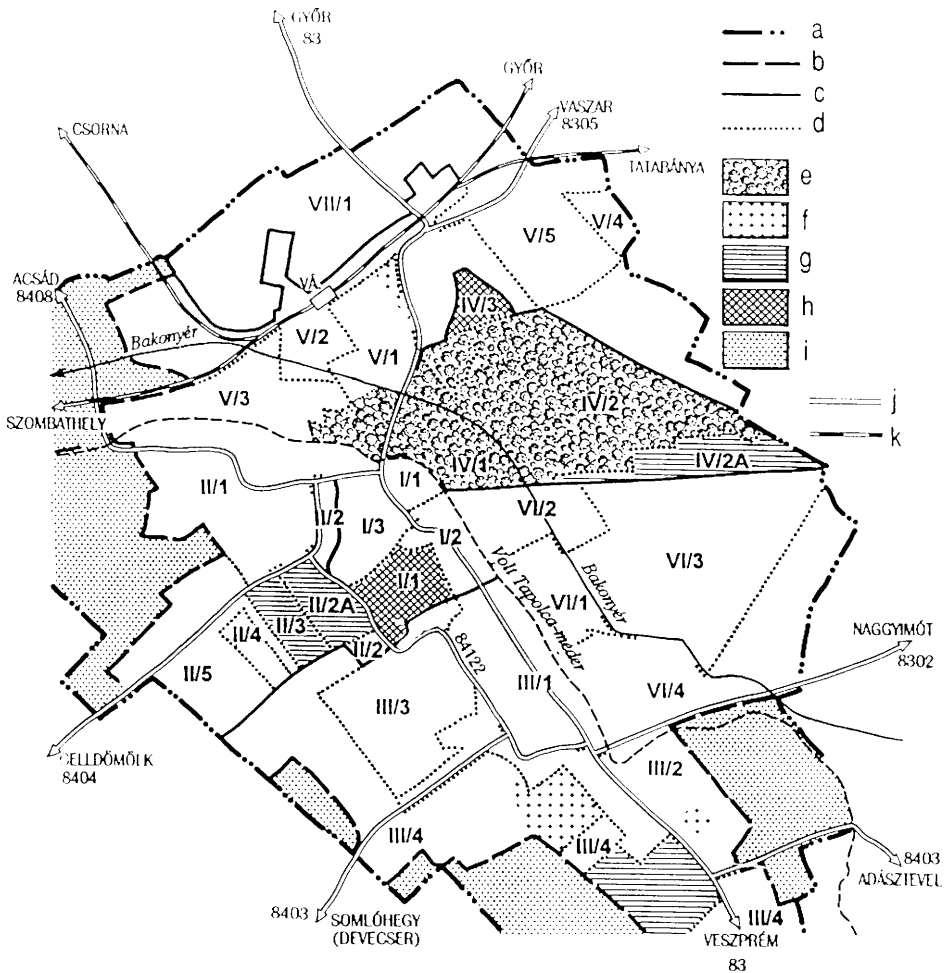
Pápa központi belterületének történeti–társadalmi városszerkezeti egységei

Mint a legtöbb városias struktúrában, Pápán is a történeti fejlődés sajátos társadalmi – és ennek műszaki–fizikai vetületeként egyedi építészeti – egységeket hozott létre, amelyek hatása a városszerkezetben mind a mai napig nyomon követhető (1. ábra).

A város eredetileg 3 történeti városszéből, a sáncfalakkal övezett Belvárosból, a falakon kívüli Felső- valamint Alsóvárosból állt, ami a 19. sz. legvégén a gyárváros jellegű Erzsébetvárossal, majd 1920 után a Tökertvárossal egészült ki, ám e hagyományos kerületek korántsem voltak homogének.

A *Belváros* ÉK-i szögletében, annak magját alkotva helyezkedett el a középkori várkastély helyére 1783–84-ben épült földesúri (Eszterházy) kastély, amelyhez közvetlenül csatlakozott a Várkert.

Nem éppen örvendetes jelenségként a közelmúltban a tömeges, panelos technológiájú telepszerű lakásépítés egyik pápai akcióterülete – a Vajda Péter lakótelep – oly módon épült meg, hogy a Várkert egy részét egyszerűen beépítették, jelentősen csökkentve ezáltal az aktív zöldfelületet.

I. ábra. Pápa történeti-társadalmi városrészei. – I = Belváros: I/1 = várkastély; I/2 = városközpont; I/3 = Tabán (régii csizmadianegyed); I/4 = gettó (volt zsidónegyed); II = Felsőváros: II/1 = régii gazdanegyed; II/2 = régii proletárnegyed (városias struktúra); II/2A = Huszár (volt Lenin) lakótelep (a régii proletárnegyed helyén); II/3 = Huszár (volt Lenin) lakótelep (a régii garnizon helyén); II/4 = Fáy András lakótelep; II/5 = a Felsőváros újabb beépítésű része; III = Alsóváros: III/1 = régii polgárváros; III/2 = régii gazdanegyed; III/2A = Kilián lakótelep (a volt vásártér helyén); III/3 = régii proletárnegyed (agrárstruktúra); III/4 = a Alsóváros újabb beépítésű része; IV = Várkert: IV/1 = Belső-Várkert; IV/2 = Külső-Várkert; IV/2A = Vajda Péter lakótelep (a Várkert egy részének beépítése); IV/3 = Pápai (Városi)-major; V = Erzsébetváros (Gyárváros): V/1 = villanegyed és a Köztársaság liget; V/2 = iparterület és vasútállomás; V/3 = munkás- és tisztviselőtelep, régii kertésznegyed; V/4 = Piróth György lakótelep (volt szociális munkástelep); V/5 = az Erzsébetváros újabb beépítésű része; VI = Tókertváros: VI/1 = tisztviselőtelep; VI/2 = villanegyed; VI/3 = kertváros; VI/4 = a kertváros újabb beépítésű területe; VII = Úrdomb (Csirizhegy); VII/1 = beépített terület; a = belterület határa; b = beépített terület határa; c = városrészhatár; d = városrészen belüli negyedek határa; e = park, erdő; f = temető; g = történeti egység, amelyben új beépítéssel funkcióváltás következett be; h = amelyben új beépítés nélkül következett be funkcióváltás; i = városperemi laza, hézagos (új) beépítés; j = közút; k = vasút

A Várkert nagy (104 ha-os) területe mint a feudális hatalom megtestesítője, zártságával elkülönült, de be is ékelődött a városközpontba. A várkastély kapuja előtt, annak oltalmazó védelmében alakult ki a vásártér (Fő tér). A tér közepén épült fel 1774–86 között a monumentális Plébániatemplom (a Dunántúl legnagyobb ilyen építménye), s a tér falait a legmódosabb – jórészt katolikus – patríciusok és nemesek emeletes, barokk háza keretezték. A templom körül dobogott a földesúri mezőváros szíve, a piac.

A Fő tértől D-re épült ki – a 18. sz. végén és a 19. sz. elején – a *városközpont*, amely két párhuzamos és néhány kisebb keresztutcából állt. A két előbbi közül a Hosszú (ma Fő) utca városi és államhatalmi, valamint kereskedelmi intézményeket tömörített és elsősorban az értelmiség (orvosok, ügyvédek), a gazdag kereskedők lakóhelye volt; míg a Szél (ma: Kossuth Lajos) utca kifejezetten üzletutca volt, polgári lakossággal és a város üzleti negyedét alkotta. E szűk területen koncentrálódott a legtöbb urbánus élettevékenység, továbbá a városi népesség és az emeletes házak igen jelentős hányada (BOGNÁR I. 1943).

A várkastély védelmi funkciója alakította ki a falakkal kerített történelmi Belváros második jellegzetes tömbegyüttesét, a *pápai Tabánt*, amely kusza utcahalmazával, alacsony kis házaival a város legrégebbi (15–17. sz.-i eredetű) része. Az egyszerűbb polgári népesség, mégpedig a nagyjából katolikus vallású iparosréteg a Várkastély védelmébe és az ellenreformáció harcosainak, a ferenceseknek az oltalmába települt. Közülük igen sok csizmadia, varga és cipész foglalkozást űzött olyannyira, hogy tömörülésük 4–5 utcában már-már szakmaspecifikus városnegyedet hozott létre (KOVÁCS E. 1939).

A Belváros DNy-i része épült ki a legkésőbb (a 18. sz. közepe tájékán), mégpedig fokozatosan D felé haladva, melynek során egyedi – Pápara igen jellemző – beépítés, az ún. *dunántúli mezőváros* jött létre (GERŐ L. 1959). A városnegyed két tengely – az üzletutcaként funkcionáló Kossuth Lajos utca, ill. a városkapun belül folytatódó, széles piacutcat alkotó főútvonal, a Bástya u. – között középkorisan hajló, rostos elrendezésű utcahálózattal alakult ki. Az íves, többé kevésbé párhuzamos utcákat (Szent László, Zsidó – ma: Petőfi –, Eötvös, Új – ma: Rákóczi – utca) a tömbök közepén szűk sikátorok (helyi szóhasználat: közlék) kötik össze. Az átjárók a védelmi funkciók céljából keletkeztek, főként azért, hogy a bástyák gyalogosan minél hamarabb megközelíthetők legyenek.

←

Historical and social parts of Pápa. – I = City; I/1 = castle; I/2 = town centre; I/3 = Tabán (former Cobblers' quarter); I/4 = ghetto (former Jewish quarter); II = Felsőváros (Upper Town); II/1 = old farmers' quarter; II/2 = old proletarian quarter (with urban structure); II/2A = Husar (former Lenin) housing estate (in place of the former proletarian quarter); II/3 = Husar (former Lenin) housing estate (in place of the former garrison); II/4 = András Fáy housing estate; II/5 = newly built-up area of Felsőváros; III = Alsóváros (Lower Town); III/1 = old civic quarter; III/2 = old farmers' quarter; III/2A = Kilián housing estate (in place of the former Market Place); III/3 = old proletarian quarter (with agrarian structure); III/4 = newly built-up part of Alsóváros; IV = Várkert (Castle's Garden); IV/1 = Inner Castle's Garden; IV/2 = Outer Castle's Garden; IV/2A = Péter Vajda housing estate (partly built-up area of Castle's Garden); IV/3 = Pápai-major (Pápa farmstead); V = Erzsébetváros/Gyárváros (Elisabeth Town/Factory Town); V/1 = villa quarter and Köztársaság liget (Republic Park); V/2 = industrial area and railway station; V/3 = workers', clerics' and old gardeners' quarter; V/4 = György Piróth housing estate (former quarter of supported workers); V/5 = newly built-up part of Erzsébetváros; VI = Tökertváros (Lake and Gardensuburb); VI/1 = clerics' quarter; VI/2 = villa quarter; VI/3 = gardensuburb; VI/4 = newly built-up area of garden suburb; VII = Úrdomb/Csirizhegy (Lord's Hill/Csirizhegy); VII/1 = built-up area; a = borderline of inner part of Pápa; b = borderline of built-up area; c = borderline of town parts; d = borderline of quarters; e = forest, park; f = cemetery; g = historic unit with newly built-up area and changed functions; h = traditionally built-up historic unit with changed functions; i = scattered (newly) built-up area in the fringe of the town; j = public road; k = railway line

Az említett városrész etnikai és vallási szempontból is élesen elvált a város többi részétől azért, hogy a 18. sz. közepén a földesúr ide telepítette le a birtokára behívott zsidó kereskedő- és iparosréteget, létrehozva ezzel a Dunántúl egyik legnagyobb (7,8 ha területű és kb. 2600 főt tömörítő gettóját (VERESS D. CS. 1983). A városnegyed szűk telkeivel, sűrű beépítésű, földszintes, pince nélküli és sokszor vizes házaival a város legegészségtelegebb területe volt. A szegregáció még a viszonylag kis területen belül is érvényesült, mert a zsidóság legszegényebbjei a városfal közelében, a Salétrom (ma: Bacsányi) utca környékén laktak.

A II. világháború, ill. a holocaust eseményei következtében a zsidóváros népessége csaknem teljesen megsemmisült, s mivel az eredeti lakosság a fajgyűlölet, ill. polgári osztályhelyzete miatt ottani házaiba nem térhetett vissza, ezért a tanácsi lakásgazdálkodás a volt gettó házait vehette a legkorábban birtokába. Mivel azonban a lakásállomány minősége erősen leromlott volt, e terület szolgáltatta a szociális juttatás lakásalapját, ami leromlását még inkább meggyorsította.

A Belvárostól ÉNy-ra, de már a városfalakon kívül települt a *Felsőváros*, amely előbb a végvár huszárvárosa – a lovaskatonák szálláshelye –, később a fallal övezett polgár város majorkertjeinek (Felsővárosi majorok) helye volt, s csak fokozatosan alakult át az agrárnépesség városrészévé. A Felsőváros magja a Felső-Hosszú (ma: Táncsics) utca körül alakult ki, s a 19. sz.-ra ez lett a város római katolikus paraszti népességének egyik legfontosabb letelepedési helye, a felsővárosi gazdanegyed (HORVÁTH E.–TÓTH E. 1936).

A Felsőváros D-i része, valamint annak a Belvárost Ny-ról közvetlenül övező területe a két világháború közötti időszakban Pápa *proletárjainak* adott otthont, mégpedig az *urbánus*, főként a katolikus vallású, szociáldemokrata pártállású gyári munkásoknak. A városrész hírhedt pontja volt az ún. Korona, amellyel az ugyanezt a nevet viselő utca és a Celli út sarkán álló, régi vendégfogadóból átalakított szükséglakásokat illették (KOVÁCS E. 1939). (A városrész kétes hírét tovább növelte, hogy a várbástya külső előterében húzódó, íves hajlású Irhás utca egyik házában működött a nyílvánosház.)

A proletárnegyedtől Ny-ra helyezkedett el a huszárlaktanya, amely – az 1936–37-ben létesült katonai repülőtérrel nem számítva – Pápa legnagyobb garnizonja volt. A Felsőváros két utóbbi hagyományos városrésze ma már csak töredékeiben létezik, mert a jó építésföldtani adottságok, a városközponthoz való közelség, valamint az elavult épületállomány szanálása után a helyükön épült fel a Huszár-lakótelep, Pápa első telep-szerű lakónegyede. (A lakótelep egy része a régi huszárlaktanya épületeinek átalakítása révén keletkezett az 1950-es években.) A telep egészen 1990-ig Lenin nevét viselte.

A Belvárostól D-re alakult ki az *Alsóváros*, amelynek eredeti funkciója szintén hóstáti majorkertség volt (Alsóvárosi majorok), és ami a múlt század második felében a polgárosodás hatására jelentősen átalakult. A városrész a Tapolca-patak mentén futó hosszú országútból (Alsó-Hosszú – ma: Jókai – utca) keletkezett. A városrésznek a Belvároshoz legközelebb fekvő területe (Széchenyi tér, Zimmermann utca) – elsősorban a református püspökség és a főiskola hatására – tipikus középpolgári lakónegyeddé épült át, míg az eredeti paraszti lakosság a város külső részei felé szorult ki.

Az *Alsóváros e belső része* nagy területen feküdt, de mivel igen sok közintézményt tömörített (színház, református főiskola, református nőnevelő intézet, kórház, rendőrség, polgári iskolák) mégis urbánus külsővel (sok emeletes ház, bérlakások, zártosú beépítés, magas komfortfokozat) rendelkezett. A két világháború között e városrész volt Pápa

legkulturáltabb – színvonalában még a Belvárost is felülmúló – területe, ahol igen sok értelmiségi (lelkész, tanár), hivatalnok és kisiparos élt, olyanok, akiknek jelentős része protestáns – elsősorban református – vallású volt (KOVÁCS E. 1939).

Az Alsóvárosból kivezető főútvonalak mentén – a Veszprémi, valamint a Somlói út környékén – elnyúltnan húzódott Pápa másik agrárnegyede, az alsóvárosi gazdanegyed, ahol leginkább református kisgazdák éltek a fésűs beépítésű, nagy szérűskertes, földszintes parasztházakban (KOVÁCS E. 1939).

Végül pedig az Alsóváros Ny-i peremén alakult ki a városi társadalom legszegényebb – főként agrárproletár – népességének városrésze, az *alsóvárosi proletárnegyed*, ahol sok napszámos, kevés gyári munkás és még ennél is kevesebb nincstelen iparos lakott. A negyed népessége nagyjából katolikus, kisebbrészt evangélikus vallású volt (BOGNÁR I. 1943). E terület mind külső megjelenésében (sok igen kicsi, komfort nélküli, földszintes, zsúfolt ház), mind pedig társadalmi összetételében Pápa legkedvezetlenebb adottságokkal rendelkező városrésze volt.

A fentiek alapján megállapítható, hogy Pápán az Alsóváros képviselte a város társadalmának legszegényebb csoportjait, ill. ez volt a legdifferenciáltabb lakosságú kerület. (Mind a művi infrastruktúra, mind pedig a társadalmi piramis szempontjából rendkívüli heterogenitás jellemezte a városrészt.)

Pápa negyedik – már nem egészen történeti jellegű – kerületét, az *Erzsébetvárost* a tőkés iparfejlődés 1890–1910 közötti erőteljes és viharos gyorsaságú fellendülése alakította ki, ezért magán viseli a gyárvárosok mozaikszerű, rendkívül széttöredezett szerkezetét. Az ott élők társadalmi helyzetéből fakadóan (munkás lakosság) ez a városrész volt Pápa „legkatolikusabb” területe, s mivel viszonylag új keletkezésű és tervszerű beépítésű volt – már az építéskor ügyeltek az egészségügy, de még a szociálpolitika szempontjaira is –, eléggé kedvező lakás- és életviszonyokkal rendelkezett. A városrész alaprajzában a mértani saktáblásságra való törekvés tükröződik, amit a Tapolca folyásvonala, ill. a Felsőváros meglévő utcahálózatához való csatlakozás némileg eltorzított (BOGNÁR I. 1943).

Az Erzsébetvárosban található a város legszebb *villanegyede*, amely a vasútállomásra vezető sugárút (Eszterházy út) mentén, ill. néhány mellékutcában (Vörösmarty utca és Kálvária utca) alakult ki. A tágas, szép megjelenésű, laza beépítésű, sok zöldterülettel rendelkező kertes házakban élt a város nagyiparosi rétege (pl. a Perutz-villában a textilgyár tulajdonosa). Az Erzsébetváros villanegyedéhez csatlakozott két nagyobb gondozott zöldterület is. Egyikük az Erzsébet (ma: Köztársaság)-liget – mintegy 4,6 ha területtel – a Várkert Ny-i folytatása volt azzal a különbséggel, hogy kifejezetten közpark céljára létesült, és városi rekreációs területként funkcionált. (Ide települtek sport- és tenispályák, ill. a városi Strandfürdő is.) A vasútállomás közelében pedig a Kálvária és a hozzá csatlakozó római katolikus temető alkotott nagyobb zöldfelületet.

Pápa iparterülete a vasútvonalhoz, ill. a pályudvarhoz kapcsolódva, annak mindkét oldalán alakult ki. Magvát a vasútvonal D-i oldalán a dohánygyár (ma: Elekthermax Vállalat), a Perutz szövőgyár, ill. É-on a Leipnik szövőgyár (ma: a textilgyár telephelye), és a csornai vasútvonal szögletében levő műtrágyagyár (ma: az Elekthermax Vállalat része) alkotta. A Perutz-gyártól D-re–DNy-ra (a Kisfaludy utcában) építették meg a gyári *tisztviselő- és szociális munkástelep* házait, amit Ny-i irányban – a Tapolca mentén – a bolgárkertészek városrésze egészített ki.

A vasútvonaltól É-ra levő lakóterület – amely az Úrdomb, ill. Csirizhegy nevet viselte, s eredetileg a Tabán csizmadiáinak szőlőhegye volt – csak az 1930-as évektől kezdett beépülni és főként gyári *munkások családirházas lakónegyedévé* vált.

A mai Erzsébetváros K-i részén, a Várkerttől É-ra, amely akkor még külterület volt, létezett egy kisebb telep, a pápai uradalomhoz tartozó ún. Pápai- vagy Városi-major. A városközeli major időközben beolvadt a város iparterületébe, a város peremén pedig szociális lakások céljára épült meg a Piróth György-telep, amely napjainkra gettószerű cigányteleppé alakult át.

Pápa legfiatalabb – még jelenleg is épülő – városrésze a *Tókertváros*. A városrész a Pápát K-ről védő mocsaras tó 1771-es lecsapolása után keletkezett városi (sárgarépás) kertek helyén, az I. világháború utáni földreform hatására jött létre. Tekintettel arra, hogy a kerület századunk építészeti alkotása, alaprajza mérnöki szabályosságot mutat. 83 ha-os területét 15 derékszögben találkozó saktáblaszerű utcára és 1 nagyméretű térre osztották fel, rajta 660 ház helyet alakítottak ki (BOGNÁR I. 1943).

A Tókert legrégebbi része a Belvároshoz legközelebb fekvő területen – az egykori Tapolca és a Bakony-ér között – az 1910-es években épült meg tisztviselőtelep céljára (Liget, – ma: Dózsa György – utca).

Pápa *másik villanegyede* É-ről csatlakozott a *Tisztviselőtelephez*, ill. egy kis területen átnyúlt a Bakony-ér jobb partjára is, ahol reprezentatív (Eszterházy) tér köré rendezték a villaszerű beépítést. (A nagyméretű teret közintézmény elhelyezése céljából alakították ki, ám tervezett hasznosítása nem valósult meg.)

Az említett két városrészben igen szép, szabadon álló, kertes, komfortos házakban éltek a földreform juttatottjai, akik közt számos közhivatalnok, értelmiségi, szabadfoglalkozású és nyugdíjas volt (KOVÁCS E. 1939).

A Tókert nagyobbik, külső – K-i – részén *kertvárosi* beépítés indult meg az 1930-as évektől. A területen sok vasutas, postás, kőműves épített magának családi házat, mert a kertészkedés kiegészítő jövedelmet is biztosított a bennük élő családoknak (KOVÁCS E. 1939). A városrész egyoldalú lakójellege következtében igen kevés közintézménnyel rendelkezett, alapellátása hiányos volt és a közművesítés is kezdetleges színvonalon állt.

Pápa városrészeinek legfontosabb településfejlesztési problémái

Pápa régóta fejlett településnek számít, a hozzá hasonló városokhoz viszonyítva fejlettségi mutatói (pl. óvodákkal való ellátottság, óvodai férőhelyek száma, középiskolai tantermek száma, burkolt utak aránya stb.) viszonylag kedvezőnek mondhatók, bár a város korántsem mentes a problémáktól, hiszen itt is jelen vannak a magyar településfejlődés országosan jellemző anomáliái.

Pápa az elmúlt 3–4 évtizedben – a megye más városaihoz képest – lassabban fejlődött. Ez jórészt abból fakadt, hogy bár a megye második legjelentősebb települése volt, polgárvárosi hagyományait az adott időszak területfejlesztési gyakorlata nem tolerálta, hiszen a pénzügyi elosztásban a megyeszékhelyeket, ill. a közép-dunántúli ipari tengely városait (elsősorban Ajkát, Várpalotát és Tapolcát) helyezte előtérbe. E településfejlesztési politika ideológiai alapját a kizárólag iparfejlesztésre koncentrálnó gazdaságfejlesztés teremtette meg, amely elsődleges feladatának az ipari üzemek zavartalan működéséhez szükséges munkaerő-ellátást tekintette. Az egyoldalúan munkaerő-orientált

2. ábra. Pápa műemlékei
Historical monuments of Pápa

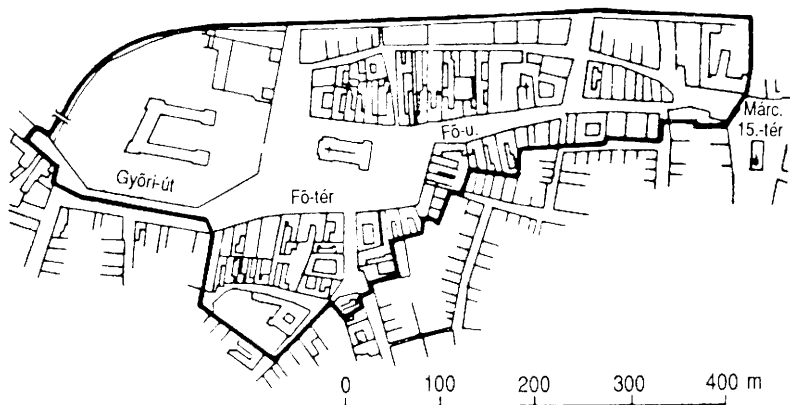
iparfejlesztési politikának a területfejlesztés is alárendelődött, így Pápa a megye települései között az 1970-es évek végéig csak az 5–6. helyet foglalhatta el. A vázolt hátrány azonban némileg kedvező hatásokat is eredményezett, mert így a város el tudta kerülni a robbanásszerű változásokból fakadó visszasságokat. A konszolidált városfejlődés azonban városrészenként – a társadalmi és művi adottságokból fakadóan – sajátosan eltérő problémákat hozott létre, amelyek területrészenként differenciált településfejlesztési és -rendezési feladatokat körvonalaznak.

Generálisan jelentkező akut – közel 70 éves – településfejlesztési problémát jelent a városban a közüzemi csatornázás alacsony szintje (a szélesre – a 80-as évek végére közel 3,9-szeresre, a 90-es évek elején már „csak” 2,1-szeresre – nyílt közműöllő), valamint a környezet fokozatosan romló állapota, de – mint az a későbbiekből ki fog derülni – a magyar településfejlődés e két általánosan jellemző neuralgikus pontja is városrészenként differenciált súlyossággal jelentkezik. Az egész város számára környezetvédelmi problémát okoznak a katonai repülőtér vadászrepülőgépeinek gyakorló repülései, ill. az ebből eredő nagyfokú zajterhelés.

Tekintettel arra, hogy Pápa történelmi város, s az 1970-es évekig igen lassú városfejlődés a hagyományos városszerkezet struktúráját – szerencsés módon – nem, ill. alig károsította, célszerűnek látszik a hagyományos szerkezeti egységek, azaz a Belváros, a Belső- és Külső-Alsóváros, a Felsőváros, az Erzsébetváros, a Várkert, az Úrdomb, a Tökertváros, a lakótelepek (Kilián, Huszár-Fáy, Vajda Péter), a csatolt települések (Borsosgyőr, Kéttornyúlak, Tapolcafő), valamint a zártkertek (hegyközségek) megtartása, s ezek alapján városrészenként a fejlesztési problémák számbavétele, ill. a prioritások körvonalazása.

Belváros

Pápa csaknem valamennyi műemléke (19-ből 17) a történelmi Belváros viszonylag szűk területén található és itt van a műemlék jellegű és városképi jelentőségű épületek zöme (63-ból 45). (2. ábra). Ebből is kitűnik, hogy országosan is jelentős építészeti együttes jött itt létre, amelynek állapota a frekvenciáltabb útvonalak (Fő tér, Fő utca, Kossuth L. u., Korvin u. eleje) kivételével – ahol az 1970-es évek második felétől megindult (WINKLER G. 1981), ill. megtörtént a felújítás – még mindig igen rossz, sőt egyre romló (3. ábra).

3. ábra. Pápa műemléki szempontból védett belvárosi területe

Inner part of Pápa protected by historical points of view

A város megyei szinten is kiemelkedő eredményeket ért el a lakóházak felújítása terén. Ennek ellenére a történelmi városmag épületállományának állaga még mindig igen

vegyes képet mutat. (1970 óta 139 épület teljes felújítását, ill. 1564 lakás korszerűsítését végezték el, ami az állami tulajdonú lakások mintegy 40%-át tette ki.) Sajnálatos, hogy mire a rehabilitáció kiteljesedhetett volna, az 1980-as évek elején a pénzügyi források jelentősen beszűkültek, ami különösen az elmúlt 10 évben fékezte le az épphogy csak beindult revitalizációs tevékenységet.

Különösen kritikus a régi gettó tipikusan kisvárosi beépítésű területének állapota, mert a rendkívül szűk telkeken semmiféle építési előírást nem lehet betartani, ill. a magas talajvízszint miatt pince nélkül épült, nedves, nagyrészt állami tulajdonú házakban az elmaradt felújítás következtében megindult a lepusztulás, a nyomoromegyeddé válás folyamata. A rendszerváltás óta eltelt fél évtized alatt a magántőke jóvoltából, a kedvező ökológiai adottságokat kihasználva indult meg egyes városrészek spontán megújulása (pl. Rákóczi úti üzletek, magánvendéglők revitalizációja stb.), ami igen örvendetes jelenség.

A mai Pápa egyik feszítő társadalmi gondját jelenti a cigányság egyre fokozódó bevándorlása. Jelenleg kb. 1000-1500 cigány (mintegy 200–210 cigánycsalád) él a városban, s jelentős hányaduk a Belváros DNY-i területén fekvő régi gettó elavult, komfort nélküli, önkormányzati lakásaiba szegregálódott. Éppen ezért a város ezen területének rehabilitálása, ill. folyamatos átépítése – ez utóbbira már elszórtan vannak a magánérő jóvoltából példák (pl. Petőfi u. 8., 12., 14., 16., 18.; Rákóczi u. 28.) – egyre sürgetőbb feladatként jelentkezik. Az igen szép eredményeket mutató sortatarozást (pl. Ruszek köz, Fő tér, Fő u., Kossuth L. u.) pedig az eddigieknél gyorsabb ütemben kellene folytatni, különösen a még kevésbé érintett Tabán városrész területén (pl. a Ferences-ház-tömb felújítása). A sortatarozásokkal párhuzamosan gondot kellene fordítani a környezetbe illő portálok kialakítására is (amit a Kossuth L. utcában eddig végzett tevékenység igen szépen példáz). Mielőbb meg kellene oldani a műemléki értéket képviselő, használaton kívüli Zsinagóga felújítását és méltó hasznosítását is.

A pápai Belvárosban a második legjelentősebb gondot a csatornázás nem kielégítő szintje, ill. nem megfelelő megoldása okozza. Az elapadt Tapolca medrének egyes szakaszai és a Belvárost körülölelő régi városárok maradványa, a Cinca ma szennyvíz-csatornaként funkcionál. Házak udvarain keresztül, vagy közterületen, részben beboltozva, részben szabadon folyik a szennyvíztisztító felé a városi szennyvíz.

Nem megoldott a régi tapolcai malmok (pl. Tizes-malom) hasznosítása sem. Amennyiben idegenforgalmi (panzió, fogadó, vendéglő, lovasiskola) hasznosításra kerülnének amellet, hogy a városképet is előnyösen alakíthatnák, még bevételt is hozhatnának. Ez annál is inkább kívánatos volna, mivel Pápa szállodai, ill. szállásférőhelyekkel csak gyengén ellátott. (A két világháború között 5 vendégfogadó is üzemelt a városban, míg ma egyedül a Platán Szálló 24 szobájának 54 férőhelye áll a szálláskeresők rendelkezésére.)

A belső városrész immár öt évtizedes gondja a szűk és görbe utcahálózat rendkívül kicsi forgalomáteresztő képessége. (Heti piacnapokon már az 1930-as években forgalmi torlódásokat okoztak az áruszállító szekerek.) Napjainkban a belváros fő tengelyén (Győri út–Fő utca) zajlik az átmenő forgalom jelentős része. (Egyedül a Belváros Ny-i peremén futó Kozma utca jelent némi forgalommentesítő hatást, ami az átmenő forgalom egy részét le tudja vezetni, de kapacitása és minősége meglehetősen korlátozott.)

Belső-Alsóváros

Pápa alsóvárosi városnegyedének a Belvároshoz közvetlenül kapcsolódó, nagyobbbrészt 19. sz.-i, városképileg igen hangulatos beépítésű (pl. Zimmermann utca), formai jegyei alapján talán a város legurbánusabb része a városfal D-i kapujának előterében alakult ki. E területen jött létre Pápa középfokú intézményeinek (kórház, szakrendelő, középiskola, diákotthon, vradó állomás) legjelentősebb koncentrációja, sőt néhány ipari jellegű üzem is jelen van. (Közülük a Bútoripari Szövetkezet tömbbelsőbe beékeltsége következtében jelentékeny porszennyezésével rontja a települési környezetet.)

Az egyre erősödő központképződés következtében a városrész népessége igen gyors ütemben csökken, és meglehetősen előregező tendenciát mutat. Ebből fakad a terület legnagyobb problémája, mégpedig az, hogy az idős, eredetileg tipikusan polgári foglalkozású (főként kisiparos) kisnyugdíjasok, akiknek nyugdíja még az átlagot sem éri el, nem tudják lakóházaikat karbantartani, ezért azok sok esetben nagyon leromlottak. A másik anomália abból fakad, hogy a háború utáni államosítás az itt élő lakosság réteg-helyzete, valamint az egyházi központ (református püspökség) jelenléte következtében a Belváros után ezen a területen volt a legnagyobb mérvű, és a tanácsi lakások elmaradt felújításának következtében ide is megindult a cigányság, és a lumpen elemek beköltözése. Fentiekből következően a Belső-Alsóváros területén is egyre sürgetőbb a rehabilitáció és a sortatarozás mielőbbi beindítása, sőt a terület szelektív rekonstrukció átépítése.

Külső-Alsóváros

Az Alsóváros D-i–DNy-i városperemi része igen heterogén lakossági összetételű, hiszen ezen a területen (főként a Felszabadulás útja környékén) volt a város egyik hagyományos gazdanegyede, de itt álltak a szegényebb néprétegek városszéli házai is (pl. Szladik J. utca, Czuczor G. utca). Ebből következően az épületállomány állaga, valamint az alacsony közművesítettség jelentette a városrész legnagyobb gondját. A gyenge épületállomány, valamint az alacsony telekárak azonban a terület jelentős átépülését, korszerűsödését eredményezték, s ezen túlmenően – mivel a város szélén nagyobb mértékben állt rendelkezésre építési terület – az elmúlt évtizedben igen sok új családi- és társasház (pl. Külső-Veszprémi út, Bocsor I. lakótelep) épült ide, ill. a régi vásártér beépítése révén itt jött létre a Kilián-lakótelep, a város első – de 1986–87-ig folyamatosan épülő – tömeges lakásépítési területe is. Az általános közműhelyzetet javította, hogy már a századforduló időszakában több jelentős közintézmény (pl. a volt Tanítóképző, – ma: Közgazdasági- és Mezőgazdasági Szakközépiskola – vagy újabban a mentőállomás stb.) is a városrészbe települt.

Felsőváros

Pápa hagyományos városrészei közül talán a Felsőváros az, amely eredeti funkciójához képest (főként a paraszti foglalkozású gazdaréteget tömörítette) a legnagyobb átalakuláson ment keresztül. Hiszen jelentőségében itt található a város második legfontosabb iparterülete (Húskombinát, Rába Magyar Vagon- és Gépgyár helyi gyáregysége), amely beékeltsége miatt jelentős környezeti ártalmak (vízszennyezés, por, zaj, bűz, veszélyes hulladékok) forrása. Ezért továbbra is fenntartandó a korábbi általános rendezési tervek azon célkitűzése, amely a lakóterületekbe ékelt, környezetszennyező iparterületek mihamarabbi áttelepítését irányozta elő.

Tovább rontotta a helyzetet, hogy a városrész DNy-i területe – amely eredetileg gyenge minőségű lakónegyed (proletár városrész), ill. laktanyaterület volt – a szanálás után a nagyobb mérvű lakásépítés egyik akcióterületévé vált (Huszár – Fáy, Bartók lakótelep), és ezek a lakóterületek az említett iparterület közvetlen közelében találhatóak. (A lakásépítési terület azért települt ide, mert ez volt a Belvároshoz legközelebbi fekvésű szabad építési terület.) A környezetszennyező ipari tevékenység annál is inkább zavaró, hiszen a Felsőváros DNy-i széle (Harangöntő utca környéke) távlatban is lakásépítési terület célját szolgálja. A Felsőváros ÉNy-i, hagyományos beépítésű része leginkább a hiányos alapellátás gondjaival küszködik.

Erzsébetváros

Az Erzsébetváros Pápa kétrarcú gyárvárosa. Történeti tény, hogy a város gazdasági potenciálját meghatározó ipari üzemek (textilgyár, Elekthermax) elhelyezkedése kedvezőtlen, hiszen az uralkodó szélirány az esetleges szennyezést a város beépített területei felé viszi. További kedvezőtlen momentum, hogy az iparterület a társadalmi státusza szerint legnagyobb értékű lakóterületbe ékelődik be (Eszterházy úti villanegyed). Nagy gondot jelent – már-már a fertőzésveszélyt hordozza – a városrész gyenge csatornázottsága, valamint a textilgyár tisztítatlan szennyvizének közvetlenül a Bakony-érbe történő bevezetése, amely halaszthatatlan beavatkozást igényel. Siralmas a volt Pápai-major területén kialakult, rendezetlen iparterület, ill. a Piróth György telepi cigánylakások állapota is.

Várkert

A város egyetlen erdős területe a Várkert, melynek lakóterületekhez, sőt a városközponthoz közeli elhelyezkedése és nagy kiterjedése kedvező, de még nem eléggé kihasznált adottság. A Belső-Várkert 1977-ben védetté nyilvánított, megyei jelentőségű természetvédelmi terület, ezért gondozottságát növelni, ill. folyamatos karbantartását biztosítani kell. Feltétlenül rendezendő az egyes szakaszokon fedetlenül megmaradt, szennycsatorna jellegű Tapolca-mederszakaszok helyzete (pl. Nepomuki Szt. János szobra közelében). A nagy kiterjedésű, de elhanyagolt, roncsolt, gondozatlan Külső-Vár-

kert helyzete elszomorító. Területe a sportpályák, egyes intézmények (uszoda) és a lakótelep megépítésével a zöldterület rovására csökkent, állagát a forgalmi út átvezetése és az építkezések jelentősen lerontották.

Úrdomb

A vasútvonaltól ÉNy-ra épült viszonylag újkeletű, ezért jó állagú lakó funkciójú városrész Pápa legalacsonyabb társadalmi státuszú területe, ami részben a várostesttől való elszigeteltsége következtében alakult ki. Tovább csökkentette a terület társadalmi értékét, hogy alapellátása is hiányos, nem megoldott a városi tömegközlekedésbe való bekapcsolása sem. Az elszigeteltséget egyedül a vasúti felüljáró megépítése oldhatja, ami a főközlekedési út forgalomátbocsájító képességét is nagymértékben növelni tudná.

Tökertváros

Pápa kertvárosa nagyértékű, jó állagú, laza beépítettségű lakóterület. Ám a bevezetében említett, s a magyar településhálózat egészére generálisan jellemző anomália, a közcsatornahálózat rendkívül alacsony kiépítettsége ebben a városrészben okozza a legsúlyosabb gondokat. Annál is inkább súlyos a helyzet, mert a kertváros az egykori mocsár lecsapolása után épült be, ennél fogva mélyfekvésű, magas talajvízállású terület, s a csatornázatlanság következtében az elszikkadó szennyvizek tovább emelik a talajvíz nívóját, amely nagyobb esőzések alkalmával az utcaszint közelébe emelkedik. Ezért a terület mihamarabbi teljes csatornázása sürgető feladat. (Örvendetes, hogy az elmúlt években e feszítő gondot, mint egyik fő feladatot a város úgyszólván megoldotta.)

A Tökert alapellátó hálózata hagyományosan gyengén kiépített. Növeli az ellátottsági feszültségeket, hogy a Vajda Péter lakótelep a Várkert szélén épült ugyan fel, de úgy, hogy közvetlenül csatlakozik a kertváros családiházak területéhez, megnövelve ezzel a hiányos intézményhálózatra (pl. általános iskola, kereskedelem, vendéglátás) nehezedő nyomást.

Lakótelepek

Pápa hagyományai, valamint a korábbi időszakok területfejlesztési gyakorlata következtében a városra nem jellemző a tömeges lakásépítés területeinek nagyobb kiterjedése, de több kisebb lakótelep azért létesült (Kilián, Huszár-Fáy, Bartók, Bocsor István, Vajda Péter, továbbá a Bástya és a Csokonai utca környékének tömbháza). Időrendben – még az 1950-es évtizedben – a Kilián és a Huszár lakótelep magja, valamint a Bástya utca környékén létrejött Elekthermax házak, és a Csokonai utca többszintes épületei voltak az elsők, melyek részben tisztai házaknak, részben vállalati szervezésű, állami lakásoknak épültek. Ezeket követték – főként a város szélein – a többiek, ahol a magánérés építés került előtérbe (Fáy, Bartók, Bocsor István lakótelep, Bástya utcai OTP

házak). A magánéros forma kedvezőbb lakásstruktúrát eredményezett, ezt bizonyítja, hogy a város lakótelepei közül az OTP beruházásban épült Fáy lakótelep rendelkezik a relatíve legmagasabb társadalmi státusszal.

A lakótelepek Pápán is – akárcsak országosan – jellemzően nem annyira terület-specifikus problémákkal, hanem sokkal inkább az építési konstrukcióból és az elosztás gyakorlatából fakadó gondokkal küzdenek. Az egyoldalúan lakáscentrikus szemlélet miatt a járulékos beruházások (pl. út-, járda- és garázsépítés, telefonhálózat, alapellátó és szolgáltató intézmények, pl. a kereskedelem, vendéglátás, posta, iskola stb.) csak a lakásépítés befejezése után, jóval később készültek el (vagy meg sem épültek), amihez ma, a technikai–műszaki fejlődéssel párhuzamosan újabb és újabb igények járulnak (pl. műholdas tv-adások vétele, kábel tv stb.). A rossz lakáselosztási gyakorlat pedig a gyermekintézmények hullámszerű zsúfoltságát eredményezte, miközben időről-időre súlyos férőhelyhiányok mutatkoztak.

Csatolt települések

Pápa azon városkörnyéki települései, amelyek közigazgatásilag a várossal egyesültek, elsősorban falusi múltjuk miatt egymáshoz nagyon hasonló településfejlesztési gondokkal küszködnek, amelyek főként az infrastruktúra-hálózatok általános falusi elmaradottságából erednek.

E három település (Borsosgyőr, Kéttornyúlak, Tapolcafő) tehát egyelőre a városias színvonalú alapinfrastruktúra (ivóvízhálózat kiépítése, csatornázás alapjainak lerakása, kommunális hulladékgyűjtés és- elhelyezés megoldása, út- és járdahálózat bővítése, alapellátó intézmények színvonalának javítása) lakossági elvárásoknak megfelelő szintre hozásával van elfoglalva, de vannak speciális megoldásra váró feladatok is. (Így Kéttornyúlakon a volt téglagyári gödrök területének rekultiválása, Tapolcafőn a vízbázis védelme céljából a csatornázás kiépítése jelent elsődleges feladatot.)

Kéttornyúlak és Tapolcafő helyi közlekedési tarifával szeretne bekapcsolódni a tömegközlekedés hálózatába. További gondot jelent, hogy a Pápa–Borsosgyőr–Kéttornyúlak–Pápa helyi autóbusz körjáratot sem reggeli munkabajjárásra, sem pedig esti szórakozás utáni hazautazásra nem lehet igénybe venni, mivel a járat csak 6–20 óra között közlekedik.

Zártkertek (szőlőhegyek)

Pápa jelenleg 3 zártkerti területtel rendelkezik, amelyek a régi város külterületén, a hajdani hegyközségekben (Kishegy, Törzsökhegy, Öreghegy) jöttek létre. (Tapolcafő és Borsosgyőr régi zártkertjeinek belterületbe vonása – a családirházás építési terület bővítése céljából – a közelmúltban történt meg.)

A régen kialakult – több évszázados múltú – városi szőlőhegyek eredetileg is töltöttek be rekreációs funkciókat, olyannyira, hogy itt a mezőgazdasági termelés már a két világháború közötti időben is alárendelt szerepet játszott. (A városi értelmiségiek, sőt kistisztviselők, nyaraló épületeiket a szőlőben építették fel.)

Az elmúlt két és fél évtizedben a szőlőhegyek lakóterületté válásának folyamata jelentősen felgyorsult, és ma a funkcióváltásból fakadó – országosan is közismert és akut – infrastrukturális problémák jellemzik a pápai zártkerteket. (Különösen a belterülethez legközelebbi fekvésű Kishegy területén jellemző az „ellakosodás” folyamata, mivel az 1980-as években közel 1000 fő, a külterületi népesség zöme ezen a területen lakott. A zártkerti területek legégetőbb gondja a talajvíz elnitrátosodása, ill. az ivóvízhálózat kiépítetlensége.

IRODALOM

- BOGNÁR I. 1943. Pápa településföldrajza. – Pápa, 154 p.
- BÓHM A. – TÁLL É. 1992. Pápa, a rezisztens város (egy kisváros a nyolcvanas évek végén.) – MTA Pol. tud. Int., Budapest, 140 p.
- GERÓ L. 1959. Pápa. – Budapest, 215 p.
- GOSZTOLA I. 1987. Város vagy falu (Pápa városhoz közigazgatásilag csatolt községek állapotvizsgálata). – Szakdolgozat, Pápa, 28 p.
- HORVÁTH E.–TÓTH E. 1936. Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. – Pápa, 186 p.
- ILA B.–KOVACSICS J. 1964. Veszprém megye helytörténeti lexikona. – Budapest, pp. 315–322.
- KAPOSSY L. 1905. Pápa város egyetemes leírása. – Pápa, 364 p.
- KONCZ P. (összeáll.) 1987. 125 magyar város összehasonlító színvonalvizsgálata, 1978–85. – A Magyar Urbanisztikai Társaság kiadv., Budapest, 132 p.
- KOVÁCS E. 1939. Pápa. – Földrajzi tanulmány, Szeged, 99 p.
- KOVÁCS E. 1987. Életerek és struktúrák Pápán. – Kézirat, Budapest, 31 p.
- MITHAY S. 1985. Adalékok Pápa város építéstörténetéhez egykori ábrázolások alapján. – Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17. Veszprém, pp. 399–412.
- Pápa város és vonzáskörzete komplex település környezet-tanulmánya. – Földmérő és Talajvizsgáló Vállalat, 1984. Budapest, kézirat. 230 p.
- TÓTH E. 1985. Pápa, a malmok városa (Rekreációs várostengely kialakításának lehetősége a vízimalmok távlati hasznosításával). – Szakdolgozat, Budapest, 28 p.
- TÓTH F. 1933. Pápa megyei város és környéke. (Természet és emberföldrajzi tanulmány). – Pápa, 88 p.
- VERESS D. CS. 1983. Adatok a zsidóság Veszprém megyében a II. világháború idején lejátszódott tragédiájához. – Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 16. Veszprém, pp. 399–412.
- Veszprém megye terület- és településfejlesztésének hosszú távú feladatai. – Előterjesztés a Veszprém megyei Tanács 1986. márc. 26.-i ülésére. Veszprém megyei Tanács, VB, 1986. Veszprém, 45 p.
- WINKLER G. 1981. Tervek és lehetőségek Pápa történeti belvárosának megújítására. – Településfejlesztés 1–2. pp. 133–146.

REGIONAL STRUCTURE AND URBAN DEVELOPMENT PROBLEMS OF A MIDDLE-CLASS SMALL TOWN (PÁPA)

by *L. Iván*

S u m m a r y

Pápa has long been referred to as 'Athens of Transdanubia', owing to its educational character first of all. The town is the market centre of an agricultural area (in the middle of the Pápa Plain on the edge of the Little Plain of Hungary). Its situation made the town a major trading centre of Transdanubia and during the Holocaust the second largest Jewish Ghetto (after the one in Pécs) of the region was formed here. The deportation of the original inhabitants from the City, the manorial market quarter during World War 2 resulted in the nationalization of its flats later, but the Ghetto character remained as Gipsies replaced Jews.

Because of its civil cultural and clerical traditions Pápa used to belong to the 'socially unfavourably structured' settlements, being strongly discriminated by the urban development policy of the communist rule. Paradoxically, the four decade long 'Sleeping Beauty's period' did good to Pápa after all, as the of the City and the traditional characteristic quarters of the Alsó- and Felsőváros survived and were partially restored both in architectural and social aspects. Thus the regional structure of the town was not destroyed by the megalomaniac residential estate building projects of the 1970s.

The political and social transition affected local society rather than the technical urban environment. With the termination of some cultural functions (Protestant Bishop, Teacher's training school, Protestant College etc.) and with the enforced industrialization Pápa became a socialist type industrial town. The once important agricultural market was degraded by the restructuring of agriculture and the trading function by the Holocaust.

While walking the squares and streets of Pápa, a real urban 'atmosphere' can be felt, though the characteristic problems of the backward Hungarian infrastructural development (notably the low level of public utilities) and the high level of industrial and communal pollution can also be experienced with different intensities in the quarters of the town.

After the political transition Pápa was free from the dispreferential county policy, however, a number of new problems emerged. The quick degradation of the socialist industry, the rising unemployment rate caused social tension. The consequences of the repatriotizing of one of the largest former Soviet military bases in Transdanubia also present problems.

Translated by I. TÓZSA